

Műhelytanulmány a *María de Buenos Aires* című opera szövegkönyvének magyar fordításáról¹

Horváth Péter Iván

E-mail: poliglott76@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1339-0197>

Kivonat: A tanulmány a *María de Buenos Aires* című argentin opera szövegkönyvének magyar fordításáról szól. A mű cselekménye igen szürreális, nyelvezte pedig több ponton homályos részben a rendhagyó mondatszerkezetek, részben a költői szóalkotások miatt, ezért a legtöbb anyanyelvű beszélő számára nehezen értelmezhető. Az itt elemzett rímtelen fordítást színházi felkérésre a jelen szerző készítette, elsősorban a szótagszám megőrzésére törekedve. Ehhez először is fontos volt különbséget tenni a nyelvtani és a verstani szótagok között. Mivel a magyar nyersfordítás jellemzően rövidebb lett a spanyol eredeténél, szinte mindenhol meg kellett növelni a szótagok számát, hosszabb (néha jelölt) szinonimákkal, nyelvtani hosszabbítással és betoldással. A terjedelem növekedése több esetben együtt járt a felstilizálással és a dúsítással. A fordítási problémák között a Buenos Aires-ben használt lunfardo szavak, a költő szóalkotásai, a reáliák és az argentin spanyol nyelvváltozat egyes jelenségei említhetők. Bár ez a magyar szöveg a nézők számára készült, ők a rendező döntése miatt végül nem olvashatták. Mivel csak az előadók vették igénybe a próbákon, akiknek elég lett volna egy elnagyolt prózai változat is, ez a fordítás funkcionális értelemben „túl jó”, azaz „rossz” lett.

Kulcsszavak: szövegkönyv, nyelvtani és verstani szótag, felstilizálás, dúsítás, lunfardo

1. Bevezetés

2023 novemberében Sándor Szabolcs karmester azzal keresett meg, hogy a debreceni Csokonai Nemzeti Színház 2024-ben műsorra tűzi a *María de Buenos Aires* című tangóoperát. Elmondta, hogy latin- és olasztudása, valamint a mű angol for-

¹ Köszönöm Bakucz Dórának, Lanstyák Istvánnak és Nádasdy Ádámnak a tanulmány kéziratához fűzött segítő észrevételeit.

dítása alapján (McFall 2017) megpróbálta magyarra átültetni a szöveget, de ennek az eredménye hézagos és pontatlan lett. Arra kért, hogy pótoljam a hiányokat, és javítsam ki a hibákat. Ugyanakkor hozzátette, hogy a magyar szöveget érdemes lenne kiadni egy füzetkékben, a feliratozás ugyanis elvonná a figyelmet a színpadról. Mivel úgy láttam, hogy a nyers változatot nehezebb lenne kiegészítenem és helyreigazítanom, mint saját fordítást készítenem, az utóbbiban állapodtunk meg.

A *María de Buenos Aires* korábban többször is színpadra került Magyarországon. Előbb 2004-ben Miskolcon, majd 2014-ben Budapesten (*Nagyvárosok Máriája* címmel), 2017-ben pedig újfent Miskolcon. Ezek közül csak a budapesti előadáshoz készült magyar változat, Vencz Zoltán nyersfordítása alapján Závada Péter és Zöldi Gergely tollából. Én ezt nem kutattam fel, hogy a munkámban ne befolyásoljon: az eredeti szövegre kívántam hagyatkozni. Ugyanebből az okból mellőztem az említett McFall-féle fordítást is, pontosabban csak a legnehezebb részek tisztázása végett folyamodtam hozzá.

A megbízás sajátosságát az adta, hogy előtte 22 évig kizárólag szakfordítást végeztem. A műfordítással csak olvasóként és kutatóként volt dolgom. Ehhez képest mély vízbe ugrottam, mert a *María de Buenos Aires* szövege több része is homályos, nehezen értelmezhető. Nem véletlen, hogy a mű rögtön az 1968-ban történt ősbemutatón felháborodást váltott ki számos nézőből. A debreceni előadás spanyol anyanyelvű közreműködői – Sándor Szabolcs elmondása szerint – szintén halandzsának minősítették a szövegkönyv több részét.

2. A mű

A *María de Buenos Aires* Ástor Piazzolla (1922–1992) argentin zeneszerző és Horacio Ferrer (1933–2014) uruguayi író-költő darabja. Műfaja tangóopera, illetve – az alkotók szavával élve – „operita”, azaz „operácska”, mivel igazán se nem opera, se nem operett.

Cselekménye a következő. Egy Buenos Aires-i boszorkányszombaton a Duende (szó szerint 'kobold', de a népi hiedelemvilágban 'ösztönös, érzéki dolog, ihlet' is) megidézi Buenos Aires-i Máriát. A címszereplő egy szegénynegyedben jön világra. A születése napján az Isten részeg. Útra kel a belvárosba, és ott a bandoneón (mindkét oldalán gombokkal megszólaltatott harmonika) megrontja, ezért a Duende a versével bosszúból kettéhasítja a hangszert. Az immár utcanőként dolgozó lány a csatornába leereszkedve egy feketemisébe csöppen, ahol tolvajok és madámok megölik, majd arra kárhoztatják, hogy árnyként járja a város poklát. Az éjszaka lényei végighordozzák Mária holttestét az alvó városon. Az árnyék elvesztetten bolyong Buenos Airesben. Nem tudja, kihez forduljon, így levelet ír a környék fáinak és kéményeinek. Közben egy különös cirkuszra bukkan, amelynek fellépői a lelkiismeret-furdalás, egyes komplexusok és rémálmok. Mária egy piruettel kitépi magából nem létező emlékeit. Folytatja céltalan útját, a Duende pedig ismét megidézi, ezúttal egy kocsmából, amelynek a vendégeivel azt üzeni neki,

hogy a legegyszerűbb dolgokban fedezze fel a fogantatás misztériumát. A Duende által küldött marionettek, Chaplinek, akrobaták stb. az utcákon zajongva keresnek egy csírá, hogy az árnyék fiúgyermeket szüljön. Buenos Airesre vasárnap virrad, és a megtermékenyült Mária egy magas állványon a napfénnel dacolva eljárja a természetfeletti terhesség örjögő táncát. A körülötte lévő tésztagyúró asszonyok és három bölcs kőműves, akik a közelgő csoda hatására reszketni és hallucinálni kezdenek, döbbsen tapasztalják, hogy a lány nem a kis Jézust hozta világra, hanem egy kis Máriát. A jelenlévők nem értik, hogy a halott Mária támadt-e fel, vagy valaki más (esetleg maga a város), hogy minden véget ért-e, vagy csak most kezdődött, és hogy a jelen csakugyan ma van-e, vagy tegnap volt. De erre már senki nem tud válaszolni.

Amint látható, a történet igen szürreális, részint a szereplők kiléte és viselkedése, részint az idősíkok összekeveredése miatt is. Mária születése, halála, újjászületése és születe elvileg hosszú évek alatt zajlik le, ám a környezete mindezt néhány napon belül éli át.

A kusza eseménysorozatot csak bonyolítja a zavaros szöveg. Ferrer az ezzel kapcsolatos bírálatokra többször kifejtette, hogy nem érthető verseket akart írni, hanem olyanokat, amelyek érzéseket és hangulatokat váltanak ki. Bár az egyes áriák, recitativók és narrációk terjedelme, sorhossza, rímképlete, stílusa stb. eltérő, a nyelvezetet egységessé teszi egyrészt az 5. pontban tárgyalt lunfardo, másrészt a költői képek és a bibliai utalások.

Az alábbi szemelvények ízelítőt adnak a *María de Buenos Aires* nyelvi sajátosságából. Az (1) a bevezetőből való, ahol a Duende megidézi a címszereplőt.

(1) Ahora que en la sórdida tensión filibustera
de un clave bien trampeado tocan tangos con tus huesos
las manos desveladas de un caín y una trotera.

Ahora que el rencor, con rabia y pólvora de un peso
gatilla, en su plegado bandoneón, la hechicería
de un golpe en Ay Menor para el costado de tus besos;

(1a) Most, amikor egy összevissza hangolt, mocskos csembaló
pattanásig feszült húrjain csontjaiddal tangót vernek
egy Káin és egy éjjeli pillangó álmatlan kezei.

Most, amikor a harag felháborodva, egy kevés lőporral
fegyverként süti el összecukott bandoneónján egy ütés
jaj-mollban felhangzó boszorkányságát a csókjaiddal együtt;

A (2) szemelvény a 7. kép egyik része, ahol Mária – félig recitálva, félig énekelve – az ún. keringőverset adja elő.

(2) Y seré un resto de ceniza entanguecida;
y el medio amor, desde el final, me hará su guiño,
y, aún, arderé, por dos monedas, otra vida,
sobre un lunático repliegue del corpiño.

Seré más triste, más descarte, más robada
que el tango atroz que nadie ha sido todavía;
y a Dios daré, muerta y de trote hacia la nada,
el espasmódico temblor de cien Marías...

(2a) És az eltangósodott hamu maradéka leszek;
és a félig-szerelem visszafelé rám fog kacsintani,
s mégis két pénzért egy másik életet fogok égni
a melltartóm elmebajos gyűrődése felett.

Szomorúbb, eldobottabb, kifosztottabb leszek,
mint a kegyetlen tangó, amely eddig nem volt senki sem;
és holtan, a semmi felé vágatva Istennek adom
száz Mária görcsbe ránduló remegését...

A (3) szemelvény a 13. képből származik, ahol a lélekelemzők nézőket tessékkelnek be pszichológiai cirkuszukba.

(3) Pasen a ver!: que la vida
se enredó en la pena floja,
y un Yo porque se le antoja
traga angustias encendidas!

Aquí está la voltereta
de un rencor que, en zapatillas,
saca un boom de pesadillas
por detrás de la careta!

(3a) Csak tessék, folyvást! Az élet
lanyha kínba gabalyodott bele,
egy Én pedig – mert úgy tartja kedve –
lángoló szorongásokat nyel.

Itt pedig cigánykereket hány
egy papucsos neheztelés, amely
csak úgy ontja a rémálmokat
az álarca mögé bújva!

3. Fordítói stratégia

Mivel nem énekelhető fordítást kellett készítenem, figyelmen kívül hagyhattam annak legfőbb ismérveit: az ejthetőséget, a hangmagasságnak megfelelő magán- és mássalhangzó-választást, a ritmushoz illeszkedő szóválasztást és a hangnemszimbolikát (Bozsik 2015: 20). Műfordítói gyakorlat híján lemondtam a rímekről, viszont a spanyol szöveg költőiségét fontosnak tartottam érzékeltetni, így megőriztem a szótagszámot, lehetőleg a szóképekkel és a mondathosszúsággal együtt. Tartalmilag pontos, sőt a homályos részeknél szó szerinti fordításra törekedtem, az egyes reáliákat pedig lábjegyzetben magyaráztam meg.

4. A forrásnyelvi szótagszám megőrzése

4.1. A szótagszám megőrzésének hangtani nehézségei

Ahogy a 3. pontban említettem, a költői stílust – rímelés hiányában – elsősorban a szótagszám megőrzésével kívántam visszaadni. Mivel a szótagmagot a spanyolban a magyarhoz hasonlóan mindig valamely magánhangzó alkotja (sosem mássalhangzó, mint egyes szláv nyelvekben), a szótagszámlálás eleinte egyszerűnek tűnt. A munka feléhez érve azonban eszembe jutott, hogy a természetes spanyol beszédben és az azon alapuló költészetben egy szó utolsó magánhangzója egybe szokott olvadni a következő szó első magánhangzójával, azaz egyetlen szótagot alkotnak. Eszerint például a *la edad* 'a kor' nem *[la.e'ðad], hanem [lae'ðad]. Mire tudatosult bennem, hogy a szövegben végig érvényesül az ún. szinaloiphé (más néven krázis), már túl késő volt átfogalmaznom az elkészült részeket – a prózai recitativók kivételével, mert azok fordításakor figyelmen kívül hagytam a szótagszámot.

Az, hogy nem verstani, hanem nyelvtani szótagokkal dolgoztam, több következménnyel is járt. Először is azzal az előnnyel, hogy a célnyelvi olvasóknak nem kell a magyartól idegen szinaloiphéval, pl. a 7. képből elhangzó *össze a torkomban* második és harmadik elemének az *[ʔs:ɛa] ejtésével szembesülniük a szabályos [ʔs:ɛ.a] helyett. Ugyanakkor a nyelvtani szótag alkalmazása hátrányosnak is bizonyult, mert így a fordítás sokszor egy szótaggal hosszabb lett az eredetinél, és ezzel megbontotta a spanyol versszakoknak a főleg nyolc (verstani) szótagban megnyilvánuló egységét. A nyelvtani szótagolásnak ez a hátulütője azonban meg is könnyítette a dolgomat, mert a nyersfordítás a kelleténél szinte mindig rövidebb lett, és emiatt a legnagyobb kreativitást – ahogy az alábbi 4.2.–4.7. pontban szó lesz róla – éppen a sorok meghosszabbítása követelte meg.

Bár a szinaloiphé nagyon gyakori mind a természetes beszédben, mind a költészetben, némely nyelvjárás, beszédtempó, téma és ritkább szókapcsolat esetén nem következik be. Ezzel szemben a kettőshangzók mindig egyetlen szótagot képeznek, és ez nem is okozott gondot a szótagszámoláskor. Az egyetlen kivétel éppen a címszereplő nevében előforduló *Buenos Aires* helynév *u*-ja, amely a spa-

nyolban [w], azaz egy félhangzó. Ezt a bevett magyar hangalaknak megfelelően ['bu.e.nos], nem *['bue.nos] formában szótagoltam. Az *Aires* viszont – ugyancsak a magyar nyelvszokással egyezően – a fordításban is megőrizte a kettőshangzóját és ezáltal az ['aɪ.rɛs] ejtismódot.

4.2. A szó szerinti fordítás szótagszámának megnövelése

Olyan fordításra törekedtem, amely – a szinoloiphé mellőzésével – megőrzi a szótagszámokat, és minél kevésbé tér el a szó szerinti jelentéstől, miközben megfelel a magyar nyelvszokásnak. Az utóbbi két szempont érvényesítése miatt azonban a fordítás nemegyszer rövidebb lett az érintett spanyol verssornál. A hiányt kétféleképpen pótoltam: betoldással, valamint hosszabb és ezáltal esetenként stilisztikailag jelölt (régies, irodalmi) szinonimával, még akkor is, amikor a forrásnyelvi szó jelöletlen volt. Íme, egy példa.

(4) Spanyol eredeti: *Setenta veces los siete / vientos del Sur, la han alzado*

(4a) Szó szerinti fordítás: *A Dél hét szele hetvenszer felemelte*

(4b) Műfordítás: *Hetvenszer hét, délről fújó / szél jó magasra repítette;*

A 8–8 szótag megőrzése céljából a *vientos del Sur* 'a Dél szelei' előrébb került. Mivel az első sort csak a másodikból átvett és kibővített *délről fújó* szavakkal sikerült meghosszabbítanom, a túl rövid *felemelték* helyett megalkottam a *jó magasra repítette* kifejezést egy jelölt szinonima (*repít*) és a betoldott *jó magasra* segítségével. Az utóbbi két szóra azért is volt szükség, hogy a magyar sor élén a spanyolhoz hasonlóan a hangsúlyos *setenta veces* 'hetvenszer' álljon. A téma komolyabb elemzést igényelne, amelyre itt helyszűkében nincs mód, ezért csak megemlítem, hogy a (4b) a normalizáció univerzálóját (Baker 1996: 176–7) is példázza. A (4) ellentétes a spanyol szórenddel. A *setenta veces* számhatározó, ezért szabályosan a mondat végén lenne a helye. Ezzel szemben a *hetvenszer hét* jelöletlenül vezeti be a mondatot, mert a számhatározó – a magyar értelmi szórendnek megfelelően – elől is állhat. A fordítással ezt a magyar nyelvtani szabályt követtem, azaz lemondtam a spanyol rendhagyóság érzékeltetéséről.

4.3. Nyelvtani hosszabbítás

A rövid nyersfordítás terjedelmét több esetben is átfogalmazással növeltem meg. Ez többnyire stílusváltozással, egyebek között némi archaizálással járt. Az utóbbit igyekeztem nem eltúlozni, mert Horacio Ferrer is csak szórványosan él ezzel az eszközzel. Ugyanakkor úgy gondoltam, hogy néhány régies fordulat alkalmazása globális kompenzációként vissza tudja adni a spanyol szöveg mesterkéltségét, hiszen a költészet lényege hagyományosan épp a mesterkéltség.

1. táblázat: *Példák a nyelvtani hosszabbításra*

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>buscando</i>	<i>keresve</i>	<i>hogy megkeresse</i>
<i>Decí,</i>	<i>Mondd,</i>	<i>Mondjad,</i>
<i>Desde lo alto del Domingo</i>	<i>A vasárnap tetejéről</i>	<i>A vasárnapnak tetejéről</i>
<i>en los muros / de esta catacumba</i>	<i>e... katakombá falaira</i>	<i>e katakombának a falaira</i>
<i>muñeco de trapo</i>	<i>rongybaba</i>	<i>rongyból készült baba</i>

A régies, illetve – egyes beszélők számára talán – elavult nyelvezetet az 1. táblázat példái közül *a vasárnapnak tetejéről* szemlélteti, hiszen a birtokviszony a mai köznyelvben névelőt kíván (*a vasárnapnak a tetejéről*). A *rongyból való baba* nyelven belüli explicitáció: egy jelentéssűrítő összetétel tagjai közötti viszony kifejtése.

4.4. Felstilizálás

A *Buenos Aires-i Mária* fordításakor igyekeztem megtartani Horacio Ferrer stílusát: a semlegest semlegesen, a közönségest közönségesen, a kreatívet kreatívan visszaadva. Ez azonban több ízben is meghiúsult a szótagszám megőrzése miatt, főleg a jelöletlen (semleges) forrásnyelvi sorok stilisztikailag jelölt magyar változatában. A szakirodalomban (pl. Józan 2009, Nádasdy 2021) sűrűn tárgyalt felstilizálást, a „szép hűtlenek” jelenségét, azaz a fordításoknak a rosszul értelmezett költőiségre irányuló, néha a tartalmat is meghamisító, végső soron öncélú díszítését, igyekeztem elkerülni, de ez nem mindig sikerült.

A műben négyszer is elhangzó *Triste María de Buenos Aires...* magyarul *Bús Buenos Aires-i Mária* lett. A *triste* szó semleges megfelelője, a *szomorú*, egy szótaggal hosszabb volt a kelleténél, a két szótagos *csüggedt*, *gyászos*, *komor*, *letört* és *levert* pedig megítélésem szerint sem tartalmi, sem hangulati szempontból nem jó szinonima, így választásom a *bús* melléknévre esett. Tudtam, hogy ma már túl régies és modoros, talán mert a *Nyugat* szerzőit idézi, akik sok fordításban éltek vele, akárcsak a *zord* szóval (Nádasdy 2022), jobb megoldás híján mégis ezt használtam fel, és így szándéktalanul létrehoztam a *Bús Buenos* betűrímét.

A felstilizálás további példáit a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: Példák a felstilizálásra

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>Allá va la Sombra de María</i>	Ott megy Mária árnyéka	<i>Arra vonul el</i> Mária árnyéka
como en una eucaristía / mugretera	mint egy mocskos eucharishtiában	mocskos eucharisztia gyanánt
cuando se puso a morir	amikor elkezdett meghalni	haláltusáját elkezdve
en pena	kínban	kínok között
has muerto	meghaltál	odalettél
Morí!	Halj meg!	Pusztulj!
murió por primera vez	először halt meg	először veszett oda
punto escarlata	skarlát (színű) pont	vörhenyes folt
sangrada por siete navajas de Sol	a Nap hét kése miatt vérezve	a Nap hét késszúrásától vérezve
se ha negado a ser peor	nem volt hajlandó rosszabbá válni	mégsem volt / hajlandó lealacsonyodni
Y el alba se atoró con sensación de embolia rea	És a hajnal a kínzó embólia érzésével fuldokolt	És a pirkadat, akár egy embóliás, úgy fuldokolt

Hogy a magyar fordítás mennyire lett – részben a felstilizálás következtében – költői, azt csak recepcióvizsgálattal lehetne megállapítani. Mindenesetre az *és* mindössze 17-szer jelenik meg a rövid *s* változatban, míg a köznyelvi *és* 124-szer fordul elő. A tárgyra vonatkozó névmás 26 esetben a (főleg hivatalos) írásbeli *amely*, és mindössze 16-szor lett a költőibb *mely*. A költői stílust ilyen jegyek segítségével lehetne számszerűsíteni, de ez már külön tanulmányt követelne meg. Már csak azért is, mert például elképzelhető, hogy a *s* kevésbé jelölt (a befogadók számára kevésbé feltűnő) két mondatrész között, mint mondathatáron.

4.5. Felstilizálás szószintű hosszabbítással

Ha a szó szerinti fordítás rövidebb lett az érintett forrásnyelvi szövegrésznél, ugyanazon szó hosszabb alakváltozatát vagy szinonimáját, illetve körülírást használtam.

3. táblázat: Példák a szószintű hosszabbítással járó felstilizálásra

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>allá</i>	<i>ott</i>	<i>amott</i>
<i>cansancio</i>	<i>fáradtság</i>	<i>végkimerültség</i>
<i>como</i>	<i>mint</i>	<i>akár</i>
<i>embarazado</i>	<i>terhes</i>	<i>áldott állapotban</i>
<i>es carpintero de obra</i>	<i>a szakmája ács</i>	<i>ácsként keresi kenyerét</i>
<i>trotera</i>	<i>utcanő</i>	<i>éjjeli pillangó</i>
<i>tu madre</i>	<i>anyád</i>	<i>édesanyád</i>

4.6. Betoldások

Bár a betoldás magában hordja a túl- és a belemagyarázás veszélyét, a hosszabbítás érdekében többször is ezt alkalmaztam.

4. táblázat: Példák a betoldásokra

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>Cubrí tu pecho, María, / con un puñado de sal,</i>	<i>Takard el a melled, Mária, / egy maréknyi sóval!</i>	<i>Fedd el a melled, Mária, / szórj rá egy maréknyi sót!</i>
<i>diremos un cántico en Clave de No!</i>	<i>zsoltárt fogunk mondani nem-kulcsban!</i>	<i>énekeljünk neki zsoltárt nem-hangnemben!</i>
<i>Es corazón que llama?</i>	<i>Szív (az), ami hív?</i>	<i>Tán a szíved hívogat?</i>
<i>una sombra</i>	<i>egy árnyék</i>	<i>egy szenzációs árnyék</i>
<i>su corazón... está muerto</i>	<i>a szíve... halott</i>	<i>Mária szíve... már halott</i>

Az első esetben azt fejtettem ki, hogy a kérést valószínűleg szemcsés, nem pedig tömörsóval kell teljesíteni. A második mondat előzménye *A Kislány ideért... A Kislány elesett* sor. A zsoltár vélhetőleg neki szól: ez indokolta a szó beszúrását. A harmadik esetben szintén úgy gondoltam, hogy nem általában egy szívről van szó, hanem Máriaéről. A *tán* és a *-gat* szintén a helyzetből kikövetkeztethető információ. A *szenzációs* melléknév betoldását az indokolta, hogy itt (ahogy a (3) szemelvényben láttuk) a lélekelemzők hívogatják cirkuszukba a nézőket, és ez bennem a vándortársulatok harsány porondmestereinek nyelvi túlzásait idézte. Az utolsó mondat szintén Mária szívére utal, a *már* pedig nyomatékosít.

4.7. Dúsítás

Fordítás közben többször is végeztem dúsítást, azaz egyes szavakat az elkerülhetetlen fordítási veszteségek pótlásaként frappánsabb vagy csak idiomatikusabb célnyelvi szóval adtam vissza (Klaudy 1997: 286). Ez a felstilizáláshoz hasonlóan többnyire nem stilisztikai, hanem verstani szándékból, a szótagszám megőrzésének céljából következett be.

5. táblázat: *Példák a dúsításra*

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>Aquí está la voltereta / de un rencor</i>	<i>Itt van egy neheztelés szaltója</i>	<i>Itt pedig cigánykereket hány / egy... neheztelés</i>
<i>asomados</i>	<i>kihajolva</i>	<i>kikandikálva</i>
<i>con una fuerza / de locos</i>	<i>az őrültek erejével</i>	<i>a félkegyelműek / erejével</i>
<i>de un bello remordimiento</i>	<i>egy szép büntudatú</i>	<i>világraszóló büntudattal</i>
<i>nada le sobra</i>	<i>nincs semmije</i>	<i>nincs az égadta világon semmije</i>
<i>Pasen a ver, caballeros!</i>	<i>Jöjjenek megnézni, urak!</i>	<i>Tessék, hölgyek, urak, folyvást!</i>
<i>sola</i>	<i>egyedül</i>	<i>egyesegegyedül</i>

E példák nagyrészt ugyancsak a már említett cirkuszi jelenetből származnak. A *cigánykereket hány*, a *világraszóló büntudattal* és a *Tessék, hölgyek, urak, folyvást!* egyaránt a porondmesteri stílus elemei.

4.8. Szószintű rövidítések

Bár az esetek nagy részében hosszabbításra volt szükség, olykor éppen ellenkezőleg rövidítésre kényszerültem. Mivel a rokon értelmű szavaknak tudvalevőleg szinte soha nem teljesen azonos a stílusértékük, a rövidítés nem pusztán mennyiségi, hanem szükségszerűen minőségi változást is előidézett. A *jelentéktelen* pl. más szöveggörnyezetben és műfajban szokott előfordulni, mint a *csip-csup*, és ugyanez érvényes a 6. táblázatban foglalt többi példára is.

6. táblázat: *Példák a szószintű rövidítésekre*

Spanyol eredeti	Szótári megfelelő	Fordítás
<i>borra</i>	<i>jelentéktelen</i>	<i>csip-csup</i>
<i>fiaca</i>	<i>lustaság</i>	<i>restség</i>
<i>Nacé!</i>	<i>Szüless meg!</i>	<i>Hát élj!</i>
<i>no me acuerdo más</i>	<i>nem emlékszem másra</i>	<i>nem rémlik más</i>
<i>orgasmo</i>	<i>orgazmus</i>	<i>kéj</i>
<i>triste</i>	<i>szomorú</i>	<i>csüggedt</i>

5. A lunfardo kezelése

A szöveggönyv ízig-vérig argentin, részint a téma (tangó) és a helyszín (Buenos Aires), részint a lunfardo miatt. Ez egyszerre tekinthető csoportnyelvnek (eredetileg az alvilágé), tájnyelvnek (egy meghatározott földrajzi területen él), regiszternek (bizonyos beszédhelyzetekhez kötődik) és stílusrétegnek (a szleng és a bizalmas stílus Buenos Aires-i változat). A fordítás során ennek párhuzamaként a pesti nyelv kínálkozott, hiszen az egyrészt a lunfardóhoz hasonlóan fővárosi beszédmód, másrészt – Balázs (2013: 15) szerint – tudományos szempontól még az is vitatott, hogy egyáltalán tolvajnyelv, sajátos nyelvjárás, (közhelyes) köznyelv vagy modern szleng-e. Mindenesetre, ahogy a pesti nyelvben is bőven van jiddis, cigány és egyéb jövevényszó, úgy a lunfardo is sokféle forrásból ered, főleg az egykori olasz bevándorlók beszédéből. A lunfardo egyébiránt régen túlterjedt az alvilág körein: ma már tanult emberekre is jellemző ez a fesztelen, bizalmas, játékos kifejezőmód, a Buenos Aires-i önazonosság egyik jelképe. Mindezt a pesti nyelv (régiben: jassznyelv, argó) szavaival igyekeztem érzékeltetni. (A *pesti nyelv* már csak nyelvtörténeti kifejezésként helytálló, mert bár a 7. táblázatban feltüntetett szavak nagyrészt a fővárosban keletkeztek, mára vélhetőleg az egész nyelvterületen elterjedtek.)

7. táblázat: *Példák a lunfardo pesti nyelvi megfeleltetésére*

Spanyol eredeti	Fordítás
<i>asfalto</i>	<i>flaszter</i>
<i>atorran</i>	<i>durmolnak</i>
<i>curdato</i>	<i>késdobáló</i>
<i>en la jeta</i>	<i>a pofánkra</i>
<i>estaño</i>	<i>talponálló</i>

Spanyol eredeti	Fordítás
<i>estivan bronca</i>	<i>balhéznak</i>
<i>horteras y cabrones</i>	<i>repedtsarkúak és stricik</i>
<i>mazo</i>	<i>kártyapakli</i>
<i>Me cache!</i>	<i>Na ne már!</i>
<i>palanqueta</i>	<i>pajszer</i>
<i>terraja</i>	<i>lepusztult</i>
<i>tienen una patota</i>	<i>galeriznek</i>
<i>yironas y melatos</i>	<i>repedtsarkú és strici</i>

Megjegyzendő, hogy az *asfalto* és a *palanqueta* nem lunfardo, hanem közspanyol szó. Ennek megfelelően a *flaszter* és a *pajszer* a globális kompenzáció eszköze. Az *aszfalt* és különösen a szaknyelvi *feszítővas* stílustörést okozott volna.

6. A költői szóalkotások kezelése

A szövegkönyvben számos olyan szó és kifejezés fordul elő, amelyet Horacio Ferrer alkotott. Egy részük szöveggyűléssel (pl. *putanía* → *ringyánia*) vagy szóképzéssel, egy termékeny képző alkalmazásával jött létre, lehetséges szóként (pl. *entanguécida* → *eltangósodott*). Más részük alaktani szempontból szabályos, de a jelentésére nézve szabálytalan, mert pl. a *más robada* → *kifosztottabb* szerkezetben a *robado* viszonyító melléknév, így a köznyelvben nem fokozható. A költői lelemények harmadik csoportjába a nyelvtanilag szintén lehetséges, de az élőnyelvben nem adathozható szóösszetételek és szókapcsolatok tartoznak, pl. *con gusto a Sur* → *dél-ízű*. Ez utóbbiak esetében a szó szerinti fordítás tűnt célravezetőnek, többnyire kötőjellel jelezve az adott szerkezet szokatlanságát. Ez a költészetben – például Ady Endre verseiben – egyébként is bevett eljárás.

8. táblázat: *Példák a költői szóalkotás megfeleltetésére*

Spanyol eredeti	Fordítás
<i>a contrayumba de</i>	<i>ellen-yumbájára</i>
<i>arcada canallesca</i>	<i>csőcselék-ívével</i>
<i>borrachas de cosas</i>	<i>dologittas</i>
<i>con gusto a Sur</i>	<i>dél-ízű</i>

Spanyol eredeti	Fordítás
<i>cruz de vino</i>	<i>borkereszt</i>
<i>de antojo broncao</i>	<i>civódó-szeszélyes</i>
<i>del Domingario</i>	<i>vasárnapsgból</i>
<i>domingamente</i>	<i>vasárnaposan</i>
<i>dos lágrimas de rimmel</i>	<i>két szempillaspirál-könnyet</i>
<i>en Ay Menor</i>	<i>jaj-mollban</i>
<i>entanguecida</i>	<i>eltangósodott</i>
<i>huele a sombra de macroles</i>	<i>striciárnyék-szaga van</i>
<i>maríamente</i>	<i>máriaszerűen</i>
<i>más descarte</i>	<i>eldobottabb</i>
<i>más robada</i>	<i>kifosztottabb</i>
<i>medio amor</i>	<i>félig-szerelem</i>
<i>prostibulería</i> (< <i>prostíbulo</i> 'nyilvánosház' x - <i>ería</i> üzletnévképző)	<i>kuplerájosság</i>
<i>putañías</i> (< <i>puta</i> 'ringyó' x <i>letanía</i> 'litánia')	<i>ringyánia</i>
<i>que sabe a Norte</i>	<i>észak-ízű</i>
<i>rosa de un no te quiero</i>	<i>nemszeretlek-rózsa</i>
<i>sin Domingo</i>	<i>vasárnapptalan</i>
<i>su acorde canallesco</i>	<i>csőcselék-akkordját</i>
<i>su parte de abismo, su parte de pan</i>	<i>a szakadékrésze és a kenyérrésze</i>
<i>tabernario</i>	<i>talponállósági</i>
<i>tangos por cruz</i>	<i>kereszt-tangót</i>
<i>tristonguería</i> (< <i>triste</i> 'szomorú' x - <i>ongo</i> képző x <i>milong</i>)	<i>tangó-bánata</i>

7. Egyéb forrásnyelvi sajátosságok kezelése

A mű szókincese nemcsak az 5. pontban bemutatott lunfardo, hanem az argentin reáliák miatt is sajátos. Mivel a szövegekönyv magyar változata nem énekelhető fordításként és nem feliratként készült, az utóbbiakat elég volt lábjegyzetben körülírni.

9. táblázat: *Példák a reáliák kezelésére*

Reália	Lábjegyzet
<i>canyengue</i>	a tangónak a mulatókra és az utcanőkre jellemző, szexuálisan kihívó külvárosi változata
<i>garnacha</i>	spanyol szőlőfajtából készült vörösbor
<i>milonga</i>	a tangóhoz hasonló, szinkópált ritmusú néptánc
<i>peso</i>	Argentína fizetőeszköze
<i>tuco</i>	húst, szeletelt répát, hagymát, paprikát és fokhagymát tartalmazó paradicsomragu

Az egyetlen reália, amely nem került bele a fordításba, a *zapada*. Ez olyan zeneszámról szól, amelynek a felépítését az előadók nem egyeztetik előre, azaz menet közben alakítják ki. Bár a *zapada* kétségtelenül hozzájárul az „operácska” couleur locale-jához, úgy éreztem, hogy erre a fogalomra megfelel a rögtönöz ige ideillő alakja.

(5) *Zapada a contrasuerte, / Milonga a suerte de verdad*

(5a) *Egy csapások közt rögtönzött, / a végzetről szóló milonga,*

(6) *La Zapada de la muerte / punteaba en su soledad.*

(6a) *Magányába belenyilallt / a halál rögtönzött éneke.*

Az argentin spanyolnak jellegzetes eleme a címszereplő fő áriájában hallható *che*, amely többek között figyelemfelkeltésre és a meglepetés kifejezésére szolgál. E szócska gyakoriságára jellemző, hogy a vele sűrűn élő Ernesto Guevara a kubai működése során ezt a ragadványnevet kapta, és a nagyvilág máig *Che Guevara* néven tartja számon. Íme, az említett szót tartalmazó szövegrész és a fordítása.

(7) *porque el mañana es hoy / con el ayer después, che!*

(7a) *mivel a holnap már ma van, / s aztán jön a tegnap, hé!*

Bár a *hé* legfeljebb szótári megfelelőnek fogadható el, hiszen a használati körét és a stílusértékét tekintve más, mint a *che*, jobbnak tartottam, mint a bizalmas *ja* szócskát.

Szintén az argentin nyelvváltozat sajátossága a zs-zés, a [j] hang [zs]-ként vagy [s]-ként való ejtése magánhangzó előtt, pl. a *yo* 'én' vagy az *estrella* 'csillag' szóban: közspanyol [jo] és [esztreja] ↔ argentin [(z)so] és [esztre(z)sa]. Ezt a fordításban lehetetlen volt érzékeltetni.

A magyar változat azt sem adja vissza, hogy Argentínában a spanyol nyelvterület nagy részétől eltérően nem a *tú* 'te', hanem a *vos* személyes névmás használatos. Ehhez a *Buenos Aires-i Mária* szövegkönyvében olyan egyes szám második személyű, felszólító módú igelakok társulnak, mint a *cerrá* 'zárd', a *cubrí* 'fedd', a *mori* 'halj meg' és a *nacé* 'szüless meg'. (Ezek közspanyol megfelelője a *cierra*, a *cubre*, a *muere* és a *nace*.) Mivel a magyarnak nem alakult ki több államban is sztenderd változata úgy, mint a spanyolnak, az említett formákat hiba lett volna nép- vagy tájnyelvi ragozással megjeleníteni.

Horacio Ferrer mellőzi a (tag)mondatkezdő fordított kérdőjelet (¿) és felkiáltójelet (!). Például az *A dónde la enterraste?* 'Hová temetted el?' a spanyol helyesírás szabályai szerint *¿A dónde la enterraste?*, az *a ver!* 'lássuk' pedig *¡a ver!* formában lenne írandó. Úgy gondoltam, hogy ennek az érzékeltetése szintén lehetetlen, de nincs is rá szükség.

Az ismétlés köztudottan fontos költészeti eszköz, ezért a forrásnyelvi szöveg azonos részeit az összes előfordulásukkor egyformán magyarítottam. Ilyen az első képben háromszor is kimondott *Ahora que es la hora*, amelynek a fordítása mindenhol ez lett: *Most, amikor itt az óra*. A mű végén hatszor ismétlődő *De olvido eres / entre todas las mujeres* nyilvánvaló utalás az angyali üdvözlés *Áldott vagy te az asszonyok között* sorára. Magyar fordítása: *Elfeledett vagy te / az összes asszonyok között*. Ez egyúttal felstilizálás is, hiszen a mai *elfelejt* helyett a régies *elfeled* alakkal, ugyanakkor a *todas* 'összes' és az imából ismert *asszonyok* egyidejű megőrzése érdekében *az összes asszonyok* szerkezettel éltem, amely szintén régies (végső soron latinos, vö. *opera omnia* = *összes művei*), mivel a mai nyelvszokásnak az egyes számú *összes asszony* felel meg. Hasonló ehhez a *tres albañiles magos* 'három mágus kőműves', amely a bibliai utalás megőrzése céljából, a *napkeleti bölcsek* és a népnyelvi *háromkirályok* vegyítésével mindenhol *három bölcs kőművesek* lett.

8. Zárszó

A kutatók és a szakmabeliek közhelyszámba menő megállapítása szerint egy fordítás minősége azon mérhető le, hogy mennyire tölti be a rendeltetését. Amint a jelen tanulmány bevezetéséből kiderült, a *María de Buenos Aires* fordításának eredetileg azt kellett volna elősegítenie, hogy a debreceni színház közönsége megértse, sőt – a szürreális cselekmény ellenére – élvezze a mű szövegét. Ez azonban nem valósult meg. A rendező attól tartott, hogy a magyar változat akár kinyomtatva, akár feliratként elvonná a figyelmet a színpadról. Emiatt úgy döntött, hogy mind a 17 tétel szövege korlátozódjon egy kétmondatos kivetített összefoglalóra.

A *Buenos Aires-i Mária* tehát végül nem került a nézők kezébe, illetve szeme elé. Bár a próbafolyamatot nyilván elősegítette, a fordítás erre a célra „túl jó”, azaz „rossz” lett. Az egész darab értelmezéséhez és az egyes szerepek megformálásához bőven elég lett volna egy elnagyolt prózai változat is.

Irodalom

- Baker, M. 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In: Somers, H. (ed.) *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 175–186.
- Balázs G. 2013. *A pesti nyelv – Városnyelvi kalauz*. Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft.
- Bozsik Gy. 2015. *A lexikai kohézió és az énekelhetőség vizsgálata operaszövegek fordításában*. Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doktori.btk.elte.hu/lingv/bozsikgyongyver/diss.pdf>
- Józan I. 2009. Rába György: *A szép hűtlenek*. In: uő. *Mű, fordítás, történet. Elmélkedések*. Budapest: Balassi Kiadó. 181–190.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol / német / francia / orosz fordítás-technikai példatárral*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest: Scholastica.
- McFall, R. 2017. Notes on the Music. In: Howard, H. (ed.) *María de Buenos Aires*. Edinburgh: Delphian Records Ltd.
- Nádasdy Á. 2021. Weöres Sándor Dante-kísérlete. In: uő. *A csökkenő költőiség. Tanulmányok, beszélgetések Shakespeare és Dante fordításáról*. Budapest: Magvető. 204–220.
- Nádasdy Á. 2022. „A Bibliát nagyon szerettem mindig” – Nádasdy Ádám nyelvről, hitről, melegről. Interjú. *A Szív*. 2022. 02. 03. <https://www.valaszonline.hu/2022/02/03/nadasdy-adam-nyelvez-a-sziv-interju/>

Források

- A *María de Buenos Aires* 2004. évi miskolci előadása <https://port.hu/adatlap/szindarab/szinhaz/maria-de-buenos-aires/directing-8129>
- A *María de Buenos Aires* 2014. évi budapesti előadása <https://magyarnarancs.hu/szinhaz2/egy-prosti-buenos-airesbol-interju-loltai-katalinnal-es-lang-annamariaval-90934>
<https://baloghpel.com/2014/12/05/nagyvarosok-mariaja-astor-piazzolla-zenejevel/>
- A *María de Buenos Aires* 2017. évi miskolci előadása <https://operaportal.hu/kritikak/item/41115-tang%C3%B3>
- Rodríguez, A. E. (szerk.) *Diccionario lunfardo. 12.500 voces y locuciones lunfardas, populares, jergales y extranjerías*. <https://www.todotango.com/comunidad/lunfardo/>